

PUBLICISTIKOS SEKCIJA
PASVALIO PETRO VILEIŠIO GIMNAZIJA
4B KLASĖS MOKINĖ
GODA PRAPUOLENYTĖ

Žmogaus pasaulėvokos ir
pasaulėjautos kaita
Mariaus Katiliškio
romano "Užuovėja"
novelėse "Lietus" ir "Sniegas"

Konsultavo mokytoja
Erika Bujevičienė

PASVALYS
2001

Marius Katiliškis – Šiaurės Lietuvos išeivis, rašytojas, kilęs iš Pasvalio krašto. Jo talentingai sukurtuose kūrinuose gyvos senosios tradicijos, papročiai, juose išgirstame Lietuvos išeivių ilgesio balsą ir dar labiau pamilstame gimtinę. Daugelį žavi vaizdingi, detalūs aprašymai. Mariaus Katiliškio romanas “Užuovėja” padeda betarpiškai suprasti kaimo žmogaus gyvenimą, moko subtiliau išvelgti lietuviško peizažo grožį, pajusti gimtosios kalbos unikalumą. Aš lyginimo aspektu pasigilinau į dvi noveles – pirmąją “Lietus” ir paskutinąją “Sniegas” – jų vaizdus, žmogų, dvasines vertybes, į gyvą ir negyvą pasaulį bei personažų santykį su juo. Analizuodama bandysiu atskleisti pokyčius, vykstančius dvasiniame pasaulyje, pokyčius, vedančius prie dvasios menkumo, skurdėjimo, degradavimo. Mano pasirinktos novelės akivaizdžiai išryškina senojo ir naujojo pasaulio žmones, parodo, kaip laiko tėkmė pakeitė jų pasaulėvoką ir pasaulėjautą, požiūrį į dvasines vertybes.

Novelėje “Lietus” vyrauja džiaugsminga, pakili nuotaika: “...tuoju atsivers mano numylėtos namai...”, “...akys nušvito...”.

Gamtos ašaros – lietus, simbolizuoja atsinaujinimą ir atgimimą, tiesioginį ryšį su dangumi ir žeme. Novelėje vaizduojami žmogaus santykiai su gamta, gimtine ir žeme. Bandoma grįžti į prisiminimų erdvę, stebimi pasikeitimai: (“...mainosi kraštas...”), parodoma žmogaus ir gamtos vienybė. Veiksmas – sugrįžimas. Išeivių svajonė ir yra grįžimas į šviesią, laisvą Lietuvą, tad M.Katiliškis ir parodo tokią gimtinę – saulėtą, gaivią, nuostabiai atskleistais gamtos vaizdais. Ši ekspozicijos novelė neįeina į metų laikų ciklą, rėdos ratą, komponuojamą romane. Jaučiamas stabilumas, saugomos, branginamos praeities tradicijos, vertybės (“...kas do gražumas krašto...”).

Kita novelė “Sniegas” atspindi priešingą požiūrį. Pats pavadinimas nusako ne tik šaltumą, bet ir tyrumą, skaistumą. Prasmingas čia kontrastiškai piešiamas ryškus vaizdas: nepaliestą sniegą nudažo skausmingai raudona – kraujo dėmė. Šis parabolinis vaizdas turi ir antrą plotmę – žmogaus dvasios

atspindį. Tai galime suprasti kaip žmogaus degradavimą, nes gamtos grožis – švarus, baltas sniegas kaip ir pati gamta suteršiamas žmogaus ranka. Kritikė E. Bukelienė teigia, kad “Sniege” dedamas paskutinis žmogaus nedoro elgesio akcentas...”, (stirnos, nekalto padaro, nužudymas). Romano pradžioje rodyta vienybė, žmogaus ir gamtos ryšys yra. Gal taip norima pastebėti lietuvių tautos nuosmukį, išeivių požiūrį į tai, kad žmonės praranda lietuviybės ir tautinės savimonės pagrindą.

Abi novelės yra skirtingos ir atspindi opoziciškas žmogaus, gyvenimo, žmogaus ir gamtos puses. Lyginimo aspektu tyrinėjant noveles, ryškiai matyti žmogaus pasaulėvokos ir pasaulėjautos kaita ne tobulėjimo, o degradavimo kryptimi. Pabandykime patyrinėti kuriamus vaizdus ir detaliau pasekti, kaip keičiasi žmogaus pasaulio suvokimas ir jausena pirmojoje ir paskutinėje novelėse.

Pirmiausiai atkreipiau dėmesį į novelių subjektą, jo jauseną ir lentelėje užfiksavau citatas, paryškinančias skirtingus veikėjų išgyvenimus:

Žmogus	
Novelėje “Lietus”	Novelėje “Sniegas”
“...Palaima aplankė mane...”	“...Galva užė...”
“...Pasijutau lengvas...”	“...Nakties siaubas jį iš naujo sukaustė...”
“...Akys nušvito...”	“...Miškas jam grasino...”
“...Ko nesurikau iš laimės...”	“...Širdis kalė kaip dalgio pentelė...”
“...Širdis suskambo varpu...”	“...Siaubas ėjo per mišką...”

Jau pirmuoju romano sakiniu (novelėje “Lietus”) nusakoma žmogaus dvasinė būseną: “...anų valandų palaima aplankė mane...”. Antanui grįžimas namo teikia džiaugsmą, širdyje jaučiama pilnatvė, nebelieka nerimo (“...širdis suskambo varpu...”), atsiranda priešprieša novelės “Sniegas” pasakotojo išsakytai minčiai: “...širdis kalė kaip dalgio pentelė...”. Tai metaforiška opozicija, paryškinanti šių veikėjų skirtingus

Atsigavusi, šviežia Atmerkta, žvyras sugirgžda Takeliai patižę "...Ko gi medžiui neaugti šitokioje žemėje?"	"...Sniegas turėjo palšą, išilijusio rudens spalvą..."
---	---

Novelėje "Lietus" nuolat pakartojama: "juoda žemelė". Ji simbolizuoja gyvybės šaltinį – vaisingumą, gelmę, visa ko atsiradimą. Tai opozicija dangui. Ši vertikalė sudaro pasaulio centrą, jungtį tarp žmogaus ir gamtos, žmogaus ir pasaulio. Norima išreikšti meilę žemei, tad ji apibūdinama vaizdingais epitetais, metaforomis: "...atsigavusi, šviežia...", "...atmerkta, žvyras sugirgžda...". M.Katiliškiui, kaip ir Dryžai, brangi gimtinės žemė: ji kaip motina. Retorinis klausimas ("...Ko gi medžiui neaugti šitokioje žemėje?") įgyja gilesnę, apibendrinančią prasmę - tai aliuzija į žmogaus buvimą žemėje, egzistencijos prasmę.

Novelėje "Sniegas" labiau akcentuojama ne žemė, bet sniegas, nes veiksmas vyksta žiemą. Tai nereiškia, kad ja mažiau grožimasi, bet galime spręsti, kad M.Katiliškis ją tarsi nori apsaugoti: žemė dengiama sakralia spalva – sniegu ("Laukas žvilgėjo geliančiai melsva spalva..."). Sniegas simbolizuoja nepalietą grožį. Melsva spalva čia turi šaltumo, net susvetimėjimo, dvasinės tuštumos prasmę. Kaip priešprieša baltumui – raudona - kraujo spalva: "...kraujas taškėsi ir stingo, ir vėliau žerėjo sniege lyg skaisčios spanguolių uogos...". Ši atperkanti ir išrišanti kraujo galia stiprina melsvo sniego tyrumo įvaizdį, stirnos mirties tragizmą ir žmogaus poelgio nepateisinamumą.

Marius Katiliškis meniniais vaizdais įprasmina gilią tiesą: "Žemėje glūdi amžinos gyvybės paslaptis. Ji nuolatos daro prisikėlimo ir paslaptinumo keitimosi stebuklą. Ją reikia garbinti, kad gyvenimas eitų iš kartos į kartą." (M.Gimbutienė).

M. Katiliškis gilindamasis į žmogaus pasaulėvokos ir pasaulėjautos pokyčius, ypatingą dėmesį sutelkia į gamtovaizdį. Dažnai novelių žmogus žvelgia į dangų. Anot mokslininkės M.Gimbutienės, "dangus pirmykščiam žmogui darė dvejoją

įspūdį: nekintančios tvarkos ir jėgos, veikiančios žemės gyvenimą, bei jėgos, vienodai pasireiškiančios gamtoje, gyvuliuose, žmoguje.” Pasigilinkime, kaip gamta ne tik veikia šių novelių žmogų, bet ir jį charakterizuoja.

Dangus ir laikas	
Novelėje “Lietus”	Novelėje “Sniegas”
Saulė “...Įgeltęs dangus...” “...Debesys, kylantys priešais iš vandenu...” “...Auksiniai debesys...”	“...Kieta be atlydžių žiema...” “...Sukosi pilnatis, apjuosta dermės juostos lauko, kada ji atsispindi ežere ir sudaro pilną apskritimą...”
Migla “...Geltoni spinduliai...” “...Lašai krenta sodriai, nušvitę...” “...Sidabriniai siūlai...” “...Išgiedrėjęs rudens dangus...” “...Panamės vėjas...” “...Vorantikliai ore...” “...Šilkinė dermės juosta...”	“...Mirgėjo žvaigždės...” “...Žvaigždės bluko...” “...Mėnuo jau buvo įsibridęs į vidurį miško, ir jo šviesa pražulniai gėrėsi į pažemio rūką...”

Matome, kad novelės “Lietus” pradžioje rudens gamtovaizdis ypatingai šviesus. Detaliai apibūdinamas dangus: “...auksiniai debesys...”, “...išgiedrėjęs rudens dangus...”, “...debesys, kylantys priešais iš vandenu...”. Šiltos ir spalvos (auksinė, balkšva, melsva). Dominuoja saulė ir jos “...geltoni spinduliai...”. Tai simbolizuoja gyvybę, džiaugsmą, net prisikėlimą. Patį Antano Dryžos sugrįžimą taip pat galime vertinti kaip prisikėlimą. Debesys čia sureikšminami, į juos “...bežiūrint užsivertus ir širdis suskamba varpu...”. Tokia metafora atskleidžia gilią žmogaus jauseną. Bet debesys simbolizuoja trapumą, kažką greitai kintančio, debesys- tai net vadinama dievų buveinė.

Vėliau sugrįžtama į prisiminimus, parodomas gyvenimo kintamumas ir nepastovumas. Visas praeities vizijas nuplauna

lietus (“...pasileidžia pirmieji lašai...”), vėl viskas atsinaujina, žemė pasidaro “...atsigavusi ir šviežia...”. Lašai – tai jungtis tarp žemės ir dangaus lyg koks dievų ženklas. Gimtinę vėl primena: “...panamės vėjas...”. Vaizduojant dangų laikas sustingsta, po to pradeda tekėti beprotišku greičiu, persipina prisiminimai su dabartimi. Gausu palyginimų, metaforų, epitetų (“...sidabriniai siūlai...”, “...šilkinė dermės juosta...”) suteikiančių vaizdams nepaprasto meniškumo. Novelės žmogus giliai jaučia šį gamtos grožį, juo žavisi, gyvena darnoje su visa supančia aplinka.

Novelėje “Sniegas” žmogaus jau nebejaudina gimtinės grožis, dangaus įstabumas, o jaučiamas dvasinis šaltis. “...Sukosi pilnatis, apjuosta dermės juostos lauko, kada ji atsispindi ežere ir sudaro pilną apskritimą...”. Mėnulio fazė – pilnatis, tai nežinomybės simbolis, lyg magiškas ženklas, atskleidžiantis pradžia kažko nežinomo. Galime spėti, kad tai mirties nuojauta. Pilnatis yra apskritimo formos, o tai uždarumo, jungties simbolis. Pilnatis atsispindėjimas ežere – tai ryšys tarp žemės ir dangaus. Aplinka atšiauri: “...kieta be atlydžių žiema...”. Lyg kažkokia gėrio užuomazga yra žvaigždės: novelės pradžioje “...mirgėjo žvaigždės...”, bet vėliau jau “...žvaigždės bluko...”. Jos simbolizuoja dvasinę šviesą, aukščiausius idealus. Novelėje randame ir gėrio ženklų, bet jie yra neryškūs. Matome, kad pati gamta smerkia nedorus žmogaus veiksmus ir bando jam priekaištauti. Personažo “dvasinis aklumas” toks ryškus, kad jis jau neižvelgia, nieko nebegirdi, nepastebi.

Kaip matėme, pirmosios novelės ramus giedras peizažas atitinka ir personažo būseną. Jis harmoningai susijęs su visa aplinka, sielos gelmėse jaučia ramybę, pilnatvę. O paskutinėje – gamta pilna mistikos, paslaptinių ženklų, simbolių, į kuriuos novelės žmogus turėtų labiau išsižiūrėti, išiklausyti, atgauti gamtoje prarastą dvasinę pusiausvyrą ir harmoniją.

Svarbus ir žmogaus ryšys su gyvūnais, kurie yra Žemės vaikai. Tad žmogaus elgesys, požiūris į juos, net pagarba jiems atskleidžia ir žmogaus esmę. Peržvelgusi novelių tekstus pastebėjau, kad novelėje “Lietus” vyrauja naminiai, o “Sniege” – laukiniai gyvūnai.

Gyvūnai	
Novelėje “Lietus”	Novelėje “Sniegas”
Avys	Stirna
Gervės	Zuikiai
Žąsys	Šernas
Šunys	Lapė
Bitės	Šunys
Kiaulės	Elniai
	Vilkai
	Daniliai
	Jerubės
	Miško paukščiai
	Varna

Pirmoje novelėje žmogui svarbus grįžimas į gimtinę: sava sodyba, saugi erdvė. Avys, žąsys, šunys, bitės ir kiaulės – tai žmogaus prijaukinti gyvūnai, jie rodo pastovumą, stabilumą, ryšį su gimtuoju kraštu, praeitimi. Ypač artimas žmogui šuo. Šis išmintingas gyvūnas – civilizacijos pradininkas, ištikimybės simbolis, novelėje yra tarsi saitas tarp praeities ir dabarties (“...šunų neriša...”), atskleidžia glaudų žmogaus ir gimtinės santykį. Gervės – žmogaus ir žemės tarpininkės - simbolizuoja gyvenimo ir nemirtingumo ciklą: juk rudenį išskrenda, o pavasarį sugrižta. Vėl kartojamas grįžimo motyvas, visada svarbus žmogui.

Novelėje “Sniegas” gyvūnai yra iš kitos erdvės. Tai laukiniai miško padarai, bet yra ir šuo, atėjęs su žmogumi. Dabar jis kaip nerimo ir nelaimės pranašas: “...sausai skalijo šuo...”. Žvėrys – lapės, vilkai, šernai – laisvės, bet tuo pačiu nesugaunamumo, bėdos ženklai. Ypatingas dėmesys sutelkiamas į stirną, jos grožį. Ji nužudoma... Jos raudonas kraujas nudažo baltą sniegą... Stirna – tai nekaltumo, tyrumo, trapumo ir pažeidžiamo grožio simbolis. Grožį negailestingai sunaikina žmogus. Aštriai ir nuosekliai perteikiamas žmogaus degradavimas. Miške neramu: “...ūkčiojo zuikiai...” –

abejonės, baimės ar nedrąsos simboliai, atskleidžiantys ir žmogaus vidinio pasaulio chaosą, nederbę. Kaip matome, dviejose lyginamose novelėse išryškėja labai skirtingas M.Katiliškio pavaizduotas pasaulis, kintantis žmogaus santykis su aplinka: meilė gyvūnams, gamtai perauga į nemeilę, pagrįstą vartotojišku, materialiu principu.

Skirtingas novelių žmogaus požiūris ir į kitą gyvybės formą – augalus. Matome, kad suyra nuo seno nepaprastai artima žmogaus ir žemės, žmogaus ir augalų draugystė, jų gyvenimo sąlytis. Tad patyrinėkime novelių augalų pasaulį.

Augalai	
Novelėje “Lietus”	Novelėje “Sniegas”
Virkšnos	Gilės
Eglynas	“...Miškas išskydo...”
“...Skaisčiai sutviska	“...Grėsmingai juodas
epušrotas, sukrovęs pumpurus	miškas...”
ir su saule plyšęs visom	Pliki kelmai
spalvom...”	Rainos eglių šakos
Svėris	“...Žemi, susisukę berželiai
Rugiai	kvepėjo...”
Ražienos	“...Augmenija ėjo skurdyn...”
Alksnis	“...Sušalę triausių stiebeliai...”
Ušnis	
Liepos	
“...Medžių kuokštai jau	
pradedą gelsti ir rausti...”	
Beržynai	
Sidabražolės	
Katpėdžiai	

Santykis su gamta giliau charakterizuoja žmogų, ryškiau atskleidžia jo išgyvenimus. Novelėje “Lietus” išsaugota žmogaus ir gamtos harmonija bei pilnatvė: “...skaisčiai sutviska epušrotas, sukrovęs pumpurus ir su saule plyšęs visom spalvom.” Piešiamas nuostabus gimtinės vaizdas. Rugių gyvybės jėga plūsta iš šaknų, įleistų giliai į žemę. Šis augalas – tai ir pasaulio medžio modelis, trijų sferų jungtis. Dažniausiai

minimi medžiai: alksniai, beržai ir liepos. Pastarosios laikomos šventais medžiais, kurie sutraukia į save ligas. Liepos sodinamos prie šaltinių ar kaimų, sodybų. Novelėje “Lietus” aprašomi lapuočiai reiškia gyvybę nugalinčią mirtį. Medžiai teikia energiją, dvasinę stiprybę. Novelėje yra ir smulkesnių augalų: sidabražolės, katpėdžiai, virkšnos, svėrės... (beje, šiuolaikinis jaunimas daugelio net nepažįsta). Usnis, kaip piktžolė, čia turi ir perkeltinę prasmę (“...dėl manęs keliai usnimis užželtę...”). Tai blogio pradai, kuris auga, didėja ir vis labiau keroja užgoždamas vertybes.

Novelėje “Sniegas” augalija visai skirtinga. Be to, čia veiksmas vyksta miške. Vaizdžiai aprašomas jo skurdumas, tuštuma ir tylą: “...žemi, susisukę berželiai...”, “...augmenija ėjo skurdyn...”, “...miškas išskydo...”, “...pliki kelmiai...”. Novelės nuotaikų kaitą atspindi augmenijos, miško vaizdai: “...grėsmingai juodas miškas...”. Minimos eglės, kurios simbolizuoja nemirtingumą.

Tačiau žmogus šioje novelėje jau iš esmės pasikeitęs. Jo nebejaudina gamtos grožis. Turbūt ir M.Katiliškis pavaizduoja mišką, gamtą, pasaulį būtent to žmogaus akimis; žmogaus, iškeitusio prasmingą gyvenimą į besaikį girtuokliavimą, į tuščias ambicijas, pyktį ir kerštą. Gražiausias miško žvėrelis – stirna – ir yra tokių degradavusių žmonių menkumo, žiaurumo auka. Žmogaus siela pavojuje, dvasia merdi. Novelių romane “Užuovėja” M.Katiliškis įtaigiais, meniniais vaizdais nuosekliai veda šios minties link, parodo, kad ir pokario kaime buvo opios moralės problemos: “Naujoji karta jau ardo mitologinio pasaulėvaizdžio ribas ir veržiasi į naujų laikų sampratą.” (V.Daujotytė). Tačiau ar įmanoma kurti pozityvią sampratą, nukapojus savo šaknis, paneigus praeities dvasinę patirtį, praradus pusiausvyrą ir harmoniją tarp žmogaus ir gamtos, gyvybės ir mirties, tradicinių vertybių ir modernumo.

Pirmoje novelėje “Lietus” užfiksuoti žmogaus dvasinės ir materialinės kultūros nuosmukio ženklai. Jie romane “Užuovėja” nuosekliai, per dvylika novelių, vis labiau ryškinami, kol paskutinėje - “Sniegas” suskamba skaudžiausiu ir tragiškiausiu akordu. M.Katiliškis tarsi teigia, kad Lietuvos kaimas – buvęs rojaus kampelis- jau nebėra ta užuovėja, kurioje lietuvio dvasia jaustųsi saugi, turtėtų ir šviestų.

Priedas
 Mariaus Katiliškio novelių “Lietus” ir “Sniegas”
 lyginamosios lentelės

Novelėje “Lietus”	Novelėje “Sniegas”
Žmogus	
“...Palaima aplankė mane...” “...Pasijutau lengvas...” “...Akys nušvito...” “...Ko nesurikau iš laimės...” “...Širdis suskambo varpu...”	“...Galva užė...” “...Nakties siaubas jį iš naujo sukaustė...” “...Miškas jam grasino...” “...Širdis kalė kaip dalgio pentelė...” “...Siaubas ėjo per mišką...”
Dangus ir laikas	
Saulė “...Įgeltęs dangus...” “...Debesys, kylantys priešais iš vandenu...” “...Auksiniai debesys...” Migla “...Geltoni spinduliai...” “...Lašai krenta sodriai, nušvitę...” “...Sidabriniai siūlai...” “...Išgiedrėjęs rudens dangus...” “...Panamės vėjas...” “...Vorantikliai ore...” “...Šilkinė dermės juosta...”	“...Kieta be atlydžių žiema...” “...Sukosi pilnatis, apjuosta dermės juostos lauko, kada ji atsispindi ežere ir sudaro pilną apskritimą...” “...Mirgėjo žvaigždės...” “...Žvaigždės bluko...” “...Mėnuo jau buvo įsibridęs į vidurį miško, ir jo šviesa pražulniai gėrėsi į pažemio rūką...”
Gyvūnai	
Avys Gervės Žąsys Šunys Bitės Kiaulės	Stirna Zuikiai Šernas Lapė Šunys Elniai

	<p>Vilkai Daniliai Jerubės Miško paukščiai Varna</p>
Augalai	
<p>Virkšnos Eglynas “...Skaisčiai sutviska epušrotas, sukrovęs pumpurus ir su saule plyšęs visom spalvom...” Svėris Rugiai Ražienos Alksnis Usnis Liepos “...Medžių kuokštai jau pradeda gelsti ir rausti...” Beržynai Sidabražolės Katpėdžiai</p>	<p>Gilės “...Miškas išskydo...” “...Grėsmingai juodas miškas...” Pliki kelmiai Rainos eglių šakos “...Žemi, susisukę berželiai kvepėjo...” “...Augmenija ėjo skurdyn...” “...Sušalę triausių stiebeliai...”</p>
Žemė	
<p>Rasoti dobiliukai Juoda žemelė “...Žemė visa, lyg svėrėmis užsisėmęs pūdymas, kvepiančiai tvasku ir krikštolais kaip vandens stiklinė kibirkščiujanti...” Atsigavusi, šviežia Atmerkta, žvyras sugirgžda Takeliai patižę “...Ko gi medžiui neaugti šitokioje žemėje?”</p>	<p>Sniegas Pusnys “...Sniego lyguma turėjo gailiai melsvą atspalvį...” “...Laukas žvilgėja geliančiai melsva spalva...” “...Sniegas turėjo palšą, išilijusio rudens spalvą...”</p>

Literatūra

Bukelienė E.N. Prozos keliai keleliai. – Kaunas: “Aušra”, 1999.

Daujotytė V., Bukelienė E.. Lietuvių literatūra, 12 klasei. – Kaunas: “Šviesa”, 1997.

Gimbutienė M.. Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. – Vilnius: “Mintis”, 1994.